

25 anys després de l'article "Orígens de la Institució de hereu a Catalunya"

Ignasi Terradas Saborit

Universitat de Barcelona

Rellegint ara aquest article, la primera reflexió que em ve és positiva. I és que hem avançat força en els estudis empírics sobre història i sociologia o antropologia de la família. Hem après d'una varietat que abans era tractada amb uns esquemes massa generals o reduccionistes. Jo mateix, que relacionava la institució de l'hereu amb una sola causa de caire econòmic l'any 1980, a l'any 1987 [1] ja comprovava que existia una varietat de casos tan gran que desafiava el plantejament d'un model estructural pur (jurídicament i tot) i parlava de decisions familiars motivades per qüestions ben diverses, incloent-hi les religioses. Per això en els estudis que vaig fer de les masies vaig optar per endinsar-me en el cas i en les seves extensions empíriques.

Actualment s'estan fent diversos estudis que afinen molt en aquestes interrelacions que produeixen realitats singulars. Això sí, sense perdre un denominador comú que fa que la *família* tingui sentit viscut pels seus protagonistes i d'unitat analítica per a qui la investiga. Sílvia Bofill [2] mostra com l'hospitalitat familiar pot ser una funció de la dependència afectiva o material, d'ambdues, o de cap de les dues especialment. No hi ha un patró únic per explicar l'estat i les relacions entre les persones grans i la resta de les seves famílies, encara que es doni una "forma" comuna en totes o en moltes d'elles. Gemma Orobitg i Carles Salazar [3] mostren força varietat en les formes de conjugar sentiments, diners i valors morals entre les donants i les receptores d'òvuls: tanta, que les mateixes actuacions clíniques tenen efectes personals i socials ben diferents.

Cal avançar més en aquesta direcció. Hem d'entendre que les tipologies de família i els models formals són estrictament eines metodològiques, no les hem de tractar com a síntesis teòriques. Hem de seguir comprovant com una mateixa "estructura" o tipus de família obté continguts diferents d'acord amb opcions i actituds personals, interessos i valors viscuts, llegats individuals i

compartits (com els *habitus* de Bourdieu), i també d'acord amb les seves articulacions amb conjuntures econòmiques, polítiques i ideològiques ben diverses. Així, en comptes d'abandonar la realitat del parentiu i la família, confosos per les pretensions formalistes, cal abordar-la amb més respecte per les paradoxes i singularitats empíriques. Així, una família “desestructurada” per un determinat context ideològic pot resultar perfectament adaptada a una realitat econòmica que el criteri anterior desconeix. Actualment, per exemple, els contextos de la immigració a escala internacional ofereixen moltes “paradoxes” d'aquest tipus: la solidaritat familiar és freqüentment proporcional a la “desestructuració”, reforçant fins i tot ideologies molt conservadores. Però és que la forma d'entrar en l'economia d'unes i altres famílies produeix incongruències “estructurals” per a una mateixa congruència ideològica. Una metonímia concreta d'això: els pares i les mares emigrants poden abandonar la família per conservar-la, la qual cosa obté significats ben diferents en altres contextos. I cal entendre també singularment el significat familiar –sí, i potser familiar abans que res– de formes de vida (de guanyar-se-la) que en principi només es detecten per la seva relació amb la delinqüència i l'allunyament, precisament, de la família (prostitució, “menors al carrer”).

I encara no s'ha fet cap estudi que reflecteixi les singularitats de la “violència domèstica” o de “gènere”: aquestes denominacions formals ja indiquen que anem per mal camí si volem entendre el que passa. Però en aquesta qüestió, com en d'altres, la urgència de la demanda jurídica i política ressuscita l'afany per respostes ràpides, formalistes i generalistes.

L'etnografia ens ensenya que la història d'una sola família és capaç de desafiar totes les tipologies i estructures o models que hem generat per entendre-les totes. Ara bé, sense aquests models, sense aquestes guies encara aniríem més perduts.

Bé, tot aquest esforç de comprensió de la realitat més concreta i específica sembla que va endavant. Però, en canvi, junt amb la crítica a l'excessiva confiança en els models més tipològics i formals, s'ha perdut interès en els estudis sobre canvis de llarga durada i contrast entre societats.

La extraordinària especialització que s'ha dut a terme en els darrers vint-i-cinc anys ha deixat de banda aquests plantejaments. I aquesta impressió ve reforçada també pel fet que la majoria de bones investigacions teòriques i empíriques sobre aquests temes queden com a tesis que difícilment arriben a publicar-se. Això no és nou: als anys 1970 ja vaig descobrir a Manchester, al mateix bressol de la "Revolució industrial", que els millors treballs sobre la industrialització romanien inèdits. Fins i tot s'havien publicat només parts de tesis que deixaven els arguments i les exposicions empíriques molt mutilades. Això que les Facultats de Ciències han solucionat gairebé del tot, encara és un problema per a les de Lletres.

Tornem al meu article. Ara hi veig dos defectes molt evidents i bàsics : un, creure que la historiografia de llavors ja havia exhaurit el coneixement de les fonts; i l'altre, amb relació amb això: no haver escorcollat aquests documents, i haver-me cenyit només a cercar una interpretació teòrica. Lluís To va ser el primer a superar definitivament aquestes deficiències.^[4] Demostra empíricament l'existència d'una varietat considerable d'heretaments i com l'hereu universal ve d'una tendència a acumular millores: i més tard, a partir del segle XIII, ja es pot parlar de l'extensió del costum. Tot i així, no exclou la hipòtesi d'una utilitat fiscal en la impartibilitat dels focs tributaris. Per conèixer la millor aproximació a la família de l'Alta Edat Mitja catalana s'han de seguir els seus estudis. Jo m'havia equivocat en la periodització, en la manca d'iniciatives des "de baix", en la varietat d'heretaments i la seva coexistència d'acord amb la composició i el cicle de cada família. ^[5]

Pel que fa a la teoria, el que veig encara com a més positiu d'aquell article està resumit entre les notes 19 i 20: "el que assenyala l'existència de la petita propietat és justament la formació d'una superestructura que la vetlla, més que la persistència d'una estructura indígena que la contradiu". És a dir que la "petita propietat" o, més ben dit, el dret d'accés a una explotació agrària ^[6] i el seu heretament ja és un fet del "dret privat", no del dret social, i va ensems amb la reducció del Parentiu a la família. Això es dona sota un nou estat que representa una ruptura important amb una hipotètica societat de llinatges. Hi ha un estat compost per la noblesa, l'aristocràcia, la monarquia i l'Església que

n'obté rendes, tributacions. La família pairal amb dret de primogenitura no és una supervivència de llinatges o famílies patrilineals extenses d'un món indígena anterior, és en tot cas una reformulació adaptada a un nou estat social. Hi ha més ruptura que continuïtat.

Globalment, hi ha unes quantes qüestions sobre l'heretament que em sembla que s'han de continuar plantejant: si una classe social n'imita una altra en l'ús de la llibertat de testar per uns mateixos interessos i condicionaments o bé es tracta d'una coincidència formal; si el dret de primogenitura fa també de ficció jurídica davant d'un plantejament de *l'heretament com a conflicte* (no oblidem que hi ha la percepció que es tracta d'un heretament injust); si la fiscalitat dels Estats vetlla de prop –i condiona per tant– els tipus d'heretament; com es pot reproduir sota ficció econòmica la figura d'un hereu principal (i.e. com a propietari principal d'accions o béns de capital)...

Una altra cosa. En aquests darrers vint-i-cinc anys s'ha decantat massa el marxisme. Prou sabem el perquè. Però la manca d'atenció envers els texts marxistes continua produint malentesos en Antropologia. Així, s'ha confós el fetitxisme de mercat exposat pel mateix Marx amb el valor de determinades coses precisament per la seva vinculació personal. I encara se segueix confonent riquesa, diner i valor, cosa que segueix produint interpretacions etnocèntriques sobre l'ús del diner en determinades cerimònies i sobre la consistència de la riquesa en aquestes societats, per exemple a Papua-Nova Guinea, a l'Àfrica o en algunes regions d'Europa i tot. No és la mateixa cosa tenir valor per raó de tot el bestiar que es té, tenir excedents en diner i riquesa en pastures i salut del bestiar, que reconèixer valor només en el bestiar per al canvi, excedents en el bestiar venut i riquesa en el diner obtingut (el criteri de les "rendes per càpita" per a tot el món). Tot això és molt important pel que deia abans: el coneixement dels fenòmens històrics de llarga durada i el contrast entre societats i cultures (no entre formes de vestir-se, presumir, menjar i ballar). I el marxisme, malgrat tots els seus defectes, ofereix moltes més eines que el liberalisme per acostar-se al contrast entre societats. El liberalisme és quasi per definició molt més etnocèntric, i l'actual ho és molt més encara que el de Stuart Mill o Max Weber. Sense caure en els determinismes del marxisme i

en les generalitzacions “conspiradores”, una mica de teoria de l’alienació i de l’explotació aclareix bastant sobre el que succeeix dins la família, entre les famílies i entre tots plegats. Pensem que ara també es fa una lectura de la societat força simplista per part del liberalisme hegemònic. Aquest dóna una versió de la societat excessivament individualista i feta només de singularitats. Tampoc no s’ha de caure en l’altre extrem de la ignorància... Hi ha poders amb pretensions i realitats força totalitàries: només cal estudiar la relació entre família, vivenda i capital.

En general, em sembla que des de 1980 els antropòlegs i historiadors catalans hem guanyat en coneixement empíric i tenacitat analítica. Ara, hem perdut interès –pel que prometíem fa vint-i-cinc anys– en els estudis de llarga durada i en perspectives de contrast entre societats.^[7] No es pot millorar en tot...

NOTES

[1] A *El Cavaller de Vidrà*. Barcelona: Publicacions de l’Abadía de Montserrat.

[2] Bofill, Sílvia (2004) “Aging and Loneliness in Catalonia: The Social Dimension of Food Behaviour”, *Ageing International*, vol. 29 (4), pàg. 385-398; (2005), “Changing moralities: rethinking elderly care in Catalonia”, Comunicació presentada a *European Sociological Association 7th Conference 'Rethinking Inequalities', Torun, Poland, September 9-12. (Session: Formal and Informal Care)*.

[3] Orobítg, G. – Salazar, Carles (2005) “The gift of motherhood: egg donation in a Barcelona infertility clinic”, *Ethnos*, LXX, 1, pàg. 31-52.

[4] Vegeu especialment Lluís To (1989) *L’evolució de les estructures familiars en els comtats de Girona, Besalú, Empúries-Peralada i Rosselló*, tesi doctoral, Universitat de Barcelona, i (1997) *Família i hereu a la Catalunya nord-oriental (segles X-XII)*, Barcelona: Publicacions de l’Abadia de Montserrat

[5] I per a períodes específics posteriors, seguint amb perspectives d’Antropologia històrica, tenim estudis com els de Mercé Aventín, Jaume Dantí,

Llorenç Ferrer, Ferran Estrada, Xavier Roigé, fins a arribar a la monografia d'en Joan Bestard que malgrat que és sobre Formentera i la seva peculiar història d'emparentament, en Robert Parkin l'ha situat com a tipologia del Parentiu català. Millor així, enfront de l'ofensiva ideològica de destrucció del que tenen en comú els Països Catalans (Bestard, J. [1991] *What's in a Relative. Household and Family in Formentera*, Oxford: Berg; Parkin, R. [1997] *Kinship*, Oxford: Blackwell). I també l'estudi més recent de Enric Saguer (coord.) (2005) *Els últims hereus, Temes d'Etnologia de Catalunya*, Barcelona: Generalitat de Catalunya. La trajectòria de passar de les anàlisis tipològiques generals als estudis de cas, als quals he dedicat gran part de la meua recerca (les famílies Santamaria de Serrateix i del Cavaller de Vidrà), s'ha normalitzat fins a cert punt en els estudis del món rural. Un estudi recent i exemplar al respecte és el d'en Llorenç Ferrer sobre en Magí Pladellorens Playà (2004), pàg. 465-484 d'*Estudis d'Història Agrària. Homenatge al Dr. Emili Giralt i Raventós*, Publicacions de la Universitat de Barcelona.

[6] Aquí també he de dir que debem a Rosa Congost un avanç crític considerable pel que fa al concepte de propietat en la llarga durada històrica. (2000) "Sagrada propiedad imperfecta", *Historia Agraria*, núm. 20. (2003) "Property Rights and Historical Analysis: What Rights? What History?", *Past and Present*, núm. 181

7] Entre les excepcions podem citar la tesi ja publicada d'Enric Porqueres, que estudia des de la primera meitat del segle XV fins a mitjan segle XVIII la Lourde Alliance (1995, París: Kimé) dels xuetes mallorquins, la tesi en curs de publicació de Santiago de Llobet sobre la vigència històrica del matrimoni infantil (Matrimoni infantil a Catalunya i a Europa, Barcelona: Fundació Noguera, en curs de publicació) i la tesi inèdita de José María Ortuño, que estudia el modus històric, vàlid per a tota l'època contemporània, de destrucció del teixit social indígena –fet primordialment d'un tipus d'aliança matrimonial– per part de la política colonial ("Tar vihi yo, 'la terra està arruïnada'. El moviment Nyambuan de 1939", RDEC, 25; "Política i religió: el paper dels missioners en la desestructuració del sistema matrimonial", RDEC, 26).